

Нусупова Р.С.

ТОЛЕРАНТТУУЛУК ИНСАНДЫН МААНИЛҮҮ БААЛУУЛУГУ КАТАРЫ

Нусупова Р.С.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ЛИЧНОСТНО ЗНАЧИМАЯ ЦЕННОСТЬ

R.S. Nusupova

TOLERANCE AS AN IMPORTANT VALUE OF THE INDIVIDUAL

УДК: 37.013

Макалада толеранттуулуктун адамдын социумдагы жашоосундагы, жүрүм-турумундагы мааниси, баалуулук катары калыптандыруу маселелери каралды.

Толеранттуулукту инсандын маанилүү баалуулугу катары караган окумуштуулардын изилдөөлөрүнө анализ жасалды. Толеранттуулуктун коомдун жашоосундагы функциялары белгиленди.

Негизги сөздөр: толеранттуулук, социалдык баалуулук, тынчтыкты куруучу, маданиятты сактоочу, фелцитология, креативдүүлүк.

В статье рассмотрены вопросы формирования толерантности как ценности, а также ее значимость в жизни и поведении личности.

Анализируются исследования отдельных ученых о значимости толерантности, отражены функции толерантности.

Ключевые слова: толерантность, социальная ценность, миротворчество, фелцитология, креативность.

Article also looks into the questions around the importance of tolerance in the society and human behavior. The article discusses the importance of tolerance in the life, the behavior of the values of society

This work keeps the analyses of scholars on the importance of tolerance in each human being

Key words: tolerance, social values, peace-builder, culture, felitsitologiya and creativity.

Мезгилдин бүгүнкү өткөөл убагында адамдын турмушундагы негизги баалуулук катары айрыкча жаштардын арасында-материалдык байлык таанылып, көрө албастык, ач көздүк, талап-тоноочулук, үстөмдүк кылуучулук, ээрчимелик, өз көз карашын коргой албагандык, адам укуктарынын бузулушу сыяктуу терс көрүнүштөр жайылып, коомдук турмуш барган сайын татаалданып бара жатканына күбө болуп жатабыз. Бул көрүнүштөрдүн бардыгы бүгүнкү турмушубузда жаш муундардын калыптануусуна таасир берет жана максаттуу багытталган тарбиялык ишти алып барууну талап кылат.

Окумуштуулардын изилдөөлөрүндө башка баалуулуктар сыяктуу эле, толеранттуулук көп кырдуу (полиаспектүү) билим катары каралат.

Толеранттуулукту бир жагынан караганда коом тарабынан ачык-айкын аныкталган социалдык баалуулук, башка тарабынан караганда инсандын ички дүйнөсүндөгү маанилүү элемент катары кароого болот. Кеңири маанисинде баалуулук адамдын жашоосундагы актуалдуу керектөөлөрүнө, идеалына, инсандык касиеттерине жооп берген кубулуш катары, ал эми тар мааниде көбүрөөк адамдын чөйрөгө карата жана өзүнө болгон мамилесинде кездешкен “педагогикалык-психологиялык билим” [1.7-6] катары аныкталат.

Бүгүнкү күндө толеранттуулукту социалдык баалуулук катары жеткиликтүү окуп үйрөнгөн көптөгөн илимий эмгектер бар.

Толеранттуулук коомдук түзүлүштүн биргеликте тынчтыкта жашоо мүмкүндүгүн билдирген, бири-биринен ар түрдүү белгилери боюнча айрымалаган субъекттердин, топтордун жашоого ыңгайлашуусу, биргелешип жашоосу экендигин (П.Ф. Комогоров, Е.В. Магомедова, Е.В.Швачко, Дж.Ролс, Л.В. Скворцов, М. Уолцер, М.Б. Хомяков ж.б.) белгилешет.

Толеранттуулук субъекттин социалдык-адеп-ахлактык ишмердүүлүгүнүн негизи катары каралат, ал жашоодогу коомдун бардык өкүлдөрүнүн ортосундагы мамилени жөнгө салат. Натыйжада толеранттуулукту адамдагы баалуулук катары кароого болот. А.А.Деркач белгилегендей, адамдагы баалуулуктар, социалдык баалуулуктар сыяктуу эле маанилүү таанылган билимдердин катарына кирүү менен идеалдар түрүндө жашайт [2.35-6].

Теориялык булактарды анализдөөнүн негизинде толеранттуулукту социалдык маанилүү баалуулук катары аныкталаарын билдик (В.М. Золотухин, Е.В. Швачко, Е.В. Магометова, Л.В. Скворцов, М. Уолцер):

1) толеранттуулук коомдук аң-сезимде пайда болот, коомдук идеал катары катталат жана коомдук түзүлүштөгү айрымачылыктарды, демократиялашууну жана адам укуктарынын корголуусун сөзсүз кабыл алат деп эсептейт;

2) толеранттуулук тынчтыктын негизи болуп саналат жана коомдогу жарандардын арасында биримдикти, тынчтыкты куруу муктаждыгына таянат.

3) толеранттуулук көп маданияттуу социалдык мейкиндикте көрүнөт жана биздин оюбузча төмөнкүдөй функцияларды аткарат:

•**Тынчтыкты камсыз кылуучу:** чөйрөнүн көп кырдуулугун камсыздайт жана бири-биринен ар түрдүү белгилери боюнча айрымаланган өкүлдөрдүн коопсуздукта бири-бирин түшүнүү менен тынчтыкта жанаша жашоосу; коомдук плорализмдин иштөөсү (көз караштардын түрдүүлүгү) [3;4;5]; ар түрдүү этникалык азчылыктарга карата күч колдонбоо, кол тийбестикке коомдук гарант катары кызмат кылат жана мыйзамга ылайык алардын абалын аныктайт; адамдардын тең укуктуулук, эркиндик, бири-бирин урматтоо мамилелерин сактоого негизденет [3;5;]

•**Маданиятты сактоочу:** этностордун, топтордун, коомдун маданиятын байытууну жана коргоону камсыз кылат.

Адамдын жашоо шартын камсыз кылуу менен жана социалдык баалуулук катары кызмат кылып,

моралдык башкы сапат катары толеранттуулук заманбап билим берүүнүн бир приоритети болушу керек. Бул категориянын теориялык анализи толеранттуулуктун социалдык баалуулук жана коомдогу жүрүм-турумдун моралдык принциби, инсандын маанилүү баалуулугу жана моралдык сапаты катары калыптануусун тастыктайт [3; 6;].

Өз кезегинде толеранттуулук адамдын жеке сапаты болуп калыптанып, ал адамдын өзгөчө жүрүм-турумунан жана башкаларга жасаган мамилесинен байкалат.

Толеранттуулук адам баласынын күнүмдүк жашоосунун нормасы болуу менен социалдык өз ара аракеттешүүнү иретке келтирүүчү каражат катары кызмат кылат. Андыктан адам жүрүм-турумдун конкреттүү “үлгүсүн” алат жана аны айланасындагылар менен өз ара кызматташууда пайдаланат.

Кыргыз элиндеги толеранттуулук маселеси жөнүндө сөз кылсак, анда эки аспекти эске алууга болот. Биринчиден элдин жана калк жашаган аймактын тарыхый өнүгүүсү. Тарыхтагы маалыматтарга таянсак, бул аймакта алмуздактан эле ар түрдүү улуттун өкүлдөрү биргелешип жашап келген жана бири-бирине сабырсыздыктан, бир-диндин экинчи динге болгон үстөмдүгүнөн улам бул аймакта жашаган калктардын ортосунда глобалдуу проблеманы жараткан зордук-зомбулуктар болгон эмес. Кыргыз эли байыртан эле өз жерине башка улуттардын элин батырып, кыйынчылыкта колунан келген жардамын берип, башка улуттар менен бирге жанаша жашап келген [7].

Кыргыз элинин илгертен келе жаткан маданиятындагы өзгөчөлүктөр: алардын меймандостугу, айкөлдүгү, кең пейилдүүлүгү, колунан келген жардамын аябаган, эркиндикти жана көз карандысыздыкты сүйгөн сапаттары элдин улуулугун, тарыхта өз ордунун жогору экендигин көрсөтүп турат.

Коомдун ар түрдүү этаптарындагы өзгөрүүлөр толеранттуулук маданиятынын калыптануусуна, өнүгүүсүнө да таасирин тийгизген. Мына ошол коомдогу өзгөрүүнүн натыйжасында биздин элибизде да бүгүнкү күндөгү толеранттуулук маданиятынын деңгээлинин төмөндөп кетиши жөнүндө сөз кылууга туура келет.

Анын себеби катары, Советтер Союзунун таркашы менен Кыргызстандын жаш эгемендүү мамлекет болуп таанылганынан кийинки мамлекет катары тандап алган өнүгүү багыттарындагы кетирилип жаткан кемчиликтер таасирин тийгизгендигин айта алабыз.

Коом көптөгөн жылдар бою калыптанып калган көз караштардагы, карым-катнаштагы, социалдык, экономикалык, саясий багыттагы мамилелердин өзгөрүүлөрүн талап кыла баштады. Бирок адамдар мындай өзгөрүүнү кабыл алууга жана ал өзгөрүүлөрдү жүргүзүүгө ачык, так маалыматтын, тажрыйбанын жоктугунан, ишке ашырууга даяр эмес экендигине күбө болуп олтурабыз.

Натыйжада адамдардагы көптөгөн жылдардан бери калыптанган баалуулуктары басмырланып, алардын ички дүйнөсү жабырланып, түзүлгөн кыр-

даалдан чыгуу жолу жөнүндөгү билимдери, билгичтиктердин жетишсиздигинен улам мындай өзгөрүүлөрдү кабыл ала албай, конфликттердин деңгээли жогорулап жаткандыгын белгилөөгө болот.

А.Алимбеков кыргыз элинин толеранттуулугу тууралуу: “Кыргыздар толеранттуулукту маанилүү баалуулук катары бала кезинен тарбиялайт. Акыл жер бетиндеги бардык жакшы нерсени курса, ачуу аны бузат-бул жөнүндө дайыма эстеп, татыктуу болуу керек. Адам өзүн колго ала билүүсү зарыл. Адамдагы көп сапаттар анын каны аркылуу берилет. Ага карабастан адам дайыма акыл калчап, сабырдуу болуп, турмуштун кыйынчылыктарын кайраттуулук менен кабыл алып, айланасындагыларга урмат-сый менен мамилени сактоо нукура кыргыз толеранттуулугун” чагылдыра тургандыгын белгилейт [7].

Натыйжада толеранттуулук адамдардын тынчтыкта жанаша жашоосун эле камсыз кылбастан, алардын коомдогу өз ордун татыктуу табууга жана мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруусуна шарт түзөт. Андыктан тарбиялоо жана социалдык тажрыйбаларды өз алдынча өздөштүрүү процессинде толеранттуулук инсандык зарылдуулук маанисине ээ болот (Выготский Л.С.), адамдын социалдык ишмердүүлүк структурасын өздөштүрүүнүн натыйжасында ички психикасынын өзгөрүүсү (интериоризациянын) жана ички психикалык структурасынын кандайдыр бир жүрүм-турумга өзгөрүүсүнүн (экстериоризациянын) жыйынтыгы болуп саналат [8.9-б].

Бардык айтылгандар толеранттуулукту инсандын көп кырдуу сапаты катары, активдүү адеп-ахлактык позициясын чагылдырган жана улутуна, социалдык, диний тиешелүүлүгүнө, көз караштарынын, дүйнө таанымынын, ой жүгүртүүсүнүн, жүрүм-турумунун түрдүүлүгүнө карабастан адамдар жана топтор менен иштиктүү (конструктивдүү) кызматташууга даярдыгы катары аныктоого мүмкүндүк берет. Толеранттуулуктун бул аныктамасы биздин изилдөөбүздүн алгачкы аныктамасы болуп саналат.

Толеранттуулукту инсандын баалуулугу катары иштиктүү (конструктивдүү) өз ара аракеттешүүгө, ириде кызматташууга жана баарлашууга даярдыгы, калыптанган көз караштын, билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, социалдык сапаттардын (жоопкерчиликтүүлүк, адилет, кең пейил ж.б.) системасы катары кароо, зомбулуксуз жана өнөктөштүк принцибинде социалдык байланыштарды уюштурууга мүмкүндүк берет.

Андыктан толеранттуулук ар кандай мотивди, багытты, ишенимди, жүрүм-турум эрежелерин жана стратегияларын таанып билүүгө багытталган карым-катнаш, анын ишке ашырылышы, кездешүүчү кыйынчылыктарга баа берүү жана болуп жаткан өз-ара кызматташууга анализ берүүнү көрсөтөт.

Биздин көз карашыбызча, толеранттуулук социалдык жактан жактырылган жүрүм-турум жана инсандын ишмердүүлүгүндөгү активдүү позицияны төмөндөгүдөй багыттар боюнча көрсөтөт деп эсептейбиз:

• таанып-билүүдө, (билиминин белгилүү бир деңгээлде жогорулашы) башканын көз карашын түшүнүү жана өзүнүн “Мен” позициясында;

• таануу, белгилүү бир көз карашты кабыл алуусу, ага карата мамилесин көрсөтүүсүндө (позитивдүү мамиле);

• өзүнүн жекелигин сактоо аркылуу башкалар менен өз-ара мамиледе болуусу (башка менен болуусу, бирок өзүнүн “Мен” көз карашын сактоосу) жана башкалардын да жеке көз карашын сыйлоосу;

• башка маданияттар менен өз ара аракеттешүүнүн жыйынтыктарынын анализи боюнча;

Ошондуктан толеранттуулук инсандык маанилүү баалуулук катары адам тарабынан ички, эмоционалдык жактан өздөштүрүлгөн социумдун өкүлдөрү менен ишкер конструктивдүү өз ара аракеттешүүгө багытталган, маанилүү айырмачылыктарына ээ болгон жана социалдык баалуулуктардын бардык мүнөздөмөлөрүн сактаган, бир катар жаңы мүнөздөмөлөргө ээ экендигин көрсөтөт:

1) толеранттуулук инсандын маанилүү баалуулуктар системасында адамдын ички психикасынын социалдык ишмердүүлүктү кабыл алуусунун натыйжасында өзгөрүүсүнүн жыйынтыгы катары каралат;

2) социумдагы башка өкүлдөр менен өз-ара аракеттешүүнүн шартында адамдын ишмердүүлүк багыты болуп саналат [5];

3) инсанда социалдык сапаттардын өнүгүүсүн көздөйт, адамдардагы айырмачылыктарды кабыл алуусу, баарлашуу, кызматташуу жөндөмдүүлүгү;

4) инсандын социум менен коопсуздукта байланышуу муктаждыгына таянат, коомдо өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн эркин ишке ашырат жана төмөнкү функцияларды аткарат:

□ *психологиялык*: топто, коомдо жагымдуу психологиялык жагдайдын негизи катары кызмат кылат (ишеним, урмат-сый, колдоо көрсөтүү атмосферасы) [2]; этникалык жактан таанып билүүнү калыптандырат жана өнүктүрөт; этникалык жана социалдык окшоштуктарын камсыздайт; [9]; терс реакцияларын, жактырбагандыгын байкатпай алып жүрө билүүсүнө мүмкүндүк берет, же болбосо аны позитивдүү реакцияга алмаштырат [9]; жагымсыз факторлорго, кырдаалдарга болгон сезгичтигинин чегин төмөндөтөт [10];

□ *тарбиялык*: иштиктүү социалдык өз ара аракеттешүү тажрыйбасын берүүнү камсыздайт; ийгиликтүү социализацияны жана коомдогу жашоо шарттарын өздөштүрүүнү (инкультурализацияны) камсыздайт; адеп-ахлактык аң сезимди, башкалардын кылган иштерине түшүнүү менен мамиле жасап, өзүн алардын ордуна коё билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт; өзүнүн жана башкалардын иш аракетине, кылыктарына калыс баа бере билет;

□ *социалдык-коммуникативдик*: мамиле кыла билүү, кызматташуу жана түшүнө билүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт; башка көз караштагы, түрдүү топтун өкүлдөрү менен ишкердик (конструктивдүү) бай-

ланышты түзүүгө мүмкүндүк берет (С.К. Бондырева, А.Капто); чыр-чатактуу кырдаалда конструктивдүү чечим кабыл ала билет [9];

□ *креативдик*: инсандын айлана-чөйрөсүнө карата чыгармачыл өзгөрүүсүн, активдүүлүгүн, башкача ой жүгүртүүгө, өзүнүн инсан катары калыптануусуна шарт түзөт.

□ *фелицитологиялык*: коомдун ар түрдүү өкүлдөрү менен карым-катнаш жасоодон ырахат алат, башкалардын аны татыктуу адам катары кабыл алуусуна жана өзүнүн жекече өзгөчөлүгүн андап билүүсүнө ээ болот.

Жогоруда айтылгандардан төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

• Толеранттуулук инсандын жүрүм-турумунун жана аң-сезиминин деңгээлинде каралышы мүмкүн (А.Г. Асмолов, А.А. Деркач ж.б.);

• Толеранттуулук инсандын дүйнө менен өз ара аракеттешүүсүнүн турмуштук “куралы”, принциптерге негизделген социалдык баалуулугу болуу менен адам ишмердүүлүгүнүн гумандуулук багыты катары турат.

Адабияттар:

1. Асташова Н.А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). Сборник научно-методических статей. М.: Московский психолого-педагогический институт. - Воронеж: НПО «Модэк», 2002. - С. 74-83.
2. Татур Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования. - М., 2004. - С. 87.
3. Нусубалиева Э. Формирование межкультурной коммуникативной компетентности у студентов в условиях педагогического вуза: Дисс. ... канд.пед.наук.- Бишкек., 2005. - С. 167.
4. Талызина Н.Ф. Теоретические проблемы разработки модели специалиста // Современная высшая школа. - 1986. - № 2. - С. 75-84.
5. Методы, приемы и технологии в педагогике ненасилия: Сб. науч. ст. и материалов XX Всерос. науч.-практ. Конф. по проблемам педагогики ненасилия (СПб., 21.04.1999 г.) / Под ред. М.С. Гавриловой. - СПб, 1999.
6. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования // Педагогика, 2002. № 7. С. 3-12.
7. Алимбеков А. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования [Текст] / А.Алимбеков: автореф. дис. ... докт.пед. наук: 13.00.01. - Бишкек, 2010. - С. 38.
8. Махова Е. В. Формирование у студентов ценностного отношения к национальной культуре другого народа. Автореф... дисс. к. п. н. Краснодар, 2002. 20 с.
9. Аджиева Е.М. Этнопедагогические и этнопсихологические условия воспитания толерантности // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). Сборник научно-методических статей. - Москва-Воронеж, 2002. - С. 85-94.
10. На пути к толерантному сознанию / Отв. ред. А.Г. Асмолов. - М.: Смысл, 2000. - С. 255.

Рецензент: к.пед.н. Мурзаibraимова Б.Б.